

Віктор КАРПІВ,
доктор історичних наук,
завідувач кафедри
мистецтвознавчої
експертизи Національної академії
керівних кадрів
культури і мистецтв.

СИМВОЛІКА ВІЙСЬКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Наслідком Лютневої революції 1917 р. в Російській імперії для України стало розгортання національно-визвольного руху та початок процесу формування власного війська. У складі російській армії поширюється рух за українізацію та виділення вояків української національності в окремі військові частини. До найвідоміших в історії належать військові частини 1-го Українського корпусу на чолі з генерал-лейтенантом Павлом Скоропадським.

Окрім таких українізованих формувань, існував ряд частин, створених самочинно в тилу, а також добровольчих утворень. У цих новостворених військо-

вих підрозділах з'явилися власні специфічні військові відзнаки для розпізнання їх з-поміж інших військових частин.

Українські військові формування, утворені з числа добровольців по різних містах України, були позбавлені централізованого військового керівництва і мали повну свободу своїм ініціативам у питанні вироблення військової символіки національного характеру, чим широко і скористалися. Творення власне української військової символіки на початковому етапі мало стихійний характер. Переважало загальне прагнення до використання історичних традицій українського війська часів козаччини без

урахування вимог тогочасного періоду військової діяльності. Передусім це стосувалося зовнішнього вигляду і розрізнення за уніформою, і тому різні полки, загони, курені буйно зацвіли розмаїтою кольоровістю уніформ та багатством їх покрою – черкесок, жупанів, широких штанів тощо.

29 квітня 1918 р. політична ситуація в Україні докорінно змінилася – було встановлено гетьманське правління Павла Скоропадського, яке діяло до 14 грудня 1918 р. «В это время мои отряды выступили и захватили учреждения, согласно выработанному уже порядку. В отличие от частей, находящихся на стороне Центральной Рады, у каждого моего сторонника была белая повязка на левом рукаве и малиновая на правом» – пише Павло Скоропадський у своїх споминах [10, с. 156]. Зазначимо, що у прихильників Центральної Ради були жовто-блакитні пов'язки і це може свідчити про ціннісний імператив.

В перші місяці Гетьманату розпочалося створення основ нового державного устрою [9, с. 396]. На період Гетьманату П. Скоропадського припадає етап процесу опрацювання та вироблення державної та військової символіки. У цей час виконано основну роботу щодо створення однострою для української армії, зокрема встановлено українську кокарду, погони, почалося розроблення польової форми, запроваджено спеціальну форму для корпусів, дивізій війська Української держави, а також штабу і конвою гетьмана. Український дослідник фалеристики В. Воронін довів, що саме у цей період було опрацьовано нагородну систему Української держави [1, с. 31].

Із опрацюванням одностроїв розроблялася і символіка гетьманського війська. Простежується використання козацької символіки XVII – XVIII ст.

Булава, бунчук та козацький прапор поруч із назвою вояка – козак, виступають свідченням успадкування традицій козацького війська. Булаву уживали в погонах, кокардах на кашкетах військовослужбовців гетьманської гвардії – Окремої Сердюцької дивізії. Козацькі прапори розміщені обабіч центрального медальйону з Тризубом блакитного кольору на нагрудному знаку випускників Інструкторської школи старшин [10, с. 10 – 11].

Гетьманом П. Скоропадським 14 лютого 1918 р. була створена державно-гетьмансько-гвардійсько-прапорна комісія під керівництвом Міністерства морських справ, яка мала виготовити низку прапорів українського морського флоту: дипломатичної служби, гетьманського двору та інших державних установ. Також у Севастополі, а пізніше в Одесі була створена морська геральдична комісія.

У липні та вересні 1918 р. П. Скоропадський затвердив два комплекти морських прапорів, а також прапори армії та дипломатичної, консульської служби тощо [12, с. 2]. За основу військово-морського прапора Державного флоту України було взято прапор Гетьманської козацької флотилії: на білому полотнищі синій хрест. За прикладом військово-морського прапорництва Великої Британії та Німеччини синій хрест отримав біло-синю облямівку. Автор проекту прапора Юрій Нарбут розмістив у верхньому кряжі державний прапор з золотим тризубом, середній зуб якого мав форму хреста. Також були опрацьовані й посадові прапори українського державного флоту: прапор міністра морських справ і прапор командувача флотом. Прапор міністра морських справ мав собою прапор флоту, на середину хреста якого був накладений якір у квадратному білому полі. На прапорі командувача флоту на середину хреста накладався

малинового кольору щит із зображенням на ньому святого архистратига Михаїла [7, с. 126].

Щодо офіційного затвердження військово-морської символіки то гетьманом П. Скоропадським 15 липня 1918 р. було видано закон про уніформу для державного українського флоту, а 18 липня – закон про військово-морський прапор флоту [17, с. 90].

Восени розпочалася зміна назв військових кораблів на українські. Цей процес теж можна віднести до одного з напрямів символічного означення війська та формування комплексу військово-морської символіки. Першим 17 вересня 1918 р. було перейменовано канонірський човен «Кубанець», який дістав нову назву «Запорожець». Згодом бронепалубний крейсер «Память Меркурія» перейменовано на «Гетьман Іван Мазепа». На листопад Українська держава мала у своєму розпорядженні майже весь Чорноморський флот, що базувався у Севастополі, а також Мозирську річкову флотилію [17, с. 78].

Гетьманський уряд Павла Скоропадського при формуванні власної армії [18, с. 268] вирішив встановити нову форму військовиків. 5 червня 1918 р. вийшов указ у якому зазначалося: «Згідно з наказом Ясновельможного пана Гетьмана, форма військових Української армії повинна бути замінена, і зараз створена комісія для розробки проекту форми. Тому до остаточного створення і затвердження форми військових Української армії всю видачу одягу старшинам і козакам зупинити» [14, арк. 133].

Створена гетьманом П. Скоропадським комісія з проектування й вироблення зразків нових одностроїв для Української армії і флоту як одне з найперших своїх завдань визначила розроблення знаків розрізнення або рангових відзнак. 16 червня 1918 р. військово відомство

видало наказ, яким встановлювалися погони для старшин Української армії [14, арк. 147 – 147 зв.].

Погони виготовляли із золотого або срібного брузументового шнура, плетеного «ялинкою». В «ялинку» вплітали сині шовкові нитки й пришивали на погон із сукна, прикріплюючи у верхньому кінці металевим гудзиком. На погонах ранги позначали ромбовидними зірочками або булавами в одну лінію. Призначалися погони для генеральної старшини, штаб-старшин, оберстаршин і старшин.

Похідний погон був із сукна захисного кольору із закругленим верхнім ріжком, колір бічного канта відповідав роду військ. Посередині вздовж погона нашивали відповідно до звання одну або дві стрічки, так само захисного кольору.

Особливий конвой, а також старшини штабу Ясновельможного пана Гетьмана отримали знак розрізнення на форму – дві перехрещені булави. Його носили на кашкеті зверху над кокардою. Військові лікарі й фармацевти теж дістали свої емблеми: лікарі на погонах – золотий або срібний ескулапів жезл, ветеринарні лікарі – золотого чи срібного змія, фармацевти – золоту чашу з двома зміями [14, арк. 204 – 205].

Ще раніше, 28 червня 1918 р. для молодшої старшини встановлено нову систему нумерації на погонах: командири інженерних полків і артилерії мали на погонах номери римськими цифрами, а командири піхотних дивізій, легких артилерійських бригад і полків – номери арабськими цифрами [14, арк. 194].

Згодом, у липні, встановлено колір погонів для кінної артилерії (гармати) і панцерних дивізіонів: у кінній артилерії погон нашивали на червону тканину з жовтим кантом, у панцерних дивізіонах – на таку саму тканину без канта. Нарядя погона встановлювалося золоте [14, арк. 258]. У серпні 1918 р. введено погони

для генеральної старшини Української армії. На них були дві зигзагуваті смужки, вишиті гладдю з розміщенням ниток «у ялинку». Старшині дозволялося носити портупеї.

У той самий час для всіх військ Української армії вперше встановлено кокарду. Вона мала вигляд золотої опуклої ребристої зірки круглої форми, у центрі якої був круг блакитної емалі з вузькою золотою смужкою й накладеним золотим гербом Української держави. Кокарду виготовляли двох видів – металеву і штамповану. Для козаків Української армії встановлено таку саму кокарду, але замість емалі на ній використано фарбу [14, арк. 134].

Для штабу і конвою Ясновельможного пана Гетьмана 3 липня 1918 р. затверджено таку похідну форму: мундир-жупан із сукна захисного кольору зі сторчковим коміром; комір з малиновим кантом – для старшин, із шовковим шнуром захисного кольору – для штабистів і особистого конвою; для осавулів на жупан нашивали розетку з трьох петельок захисного шовкового шнура на спині й посередині на полах [14, арк. 204 – 205].

Крім того, на погони пришивали золоті літерні позначки «Ш. Г. В. У.» (Штаб Гетьмана Всієї України), «О.Г.К.» (Особистий Гетьмана Конвой) [6, с. 111; 13, с. 44]. Для козаків довжина жупана була коротша, ніж для старшини. Штани (шаровари) для старшини виготовляли сіро-синього кольору з малиновим кантом, фасон – подовжені бриджі. Для козаків – такі самі штани, але без канта [14, арк. 205].

Для генералів Української армії було запропоновано похідну форму на зразок одностроїв, розроблених для офіцерів штабу і конвою гетьмана. Це були сіро-сині штани з генеральськими дворянськими лампасами, колір яких відповідав певному роду військ [14, арк. 375].

21 серпня 1918 р. гетьман Української армії затвердив похідну форму для старшин і козаків Української армії. Вона складалася із сорочки-френча захисного кольору, комір сторчковий, погони пришивали на плечах. Для козаків і старшин штани виготовляли із сукна крою бриджі з легким бриджем.

Кашкет захисного кольору – за англійським фасоном зі шкіряним ремешком і дашком. Шинелі для козаків виготовляли з селянського сукна сіро-брунатного кольору, погони з такого ж сукна пришивали на плечі. У старшини і генералів була така сама шинеля, але в старшини комір, а в генералів хлястик та обшивали кантом [14, арк. 450 – 453].

Окремо для Сердюцької дивізії запроваджено похідну форму – для піхоти, артилерії та інженерної сотні. Її форма відрізнялася від загальної форми Української армії тим, що по верхньому краю коміра вшивали синій кант, по нижньому краю – кант з приладного сукна кольору відповідного роду зброї. Штани зразка «бридж» і кашкет виготовляли із сукна сіро-синього кольору. На кашкеті замість кокарди носили зорю. Для полків було визначено пампасне сукно певного кольору: 1-й і 2-й полки – малиновий, 3-й і 4-й – жовтогарячий. Артилерія й інженерні сотні – яскраво-червоний [14, арк. 376 – 377].

Крім того, Сердюцький Лубенський кінно-козацький полк цієї ж дивізії мав свою форму. Парадний одностроївий мундир для козаків полку виготовляли із синьої тканини з погонями з білого вовняного джгута, який нашивали на весь мундир. Для мундира старшини джгути робили срібні, з жовтими і голубими нитками. Мундир штабстаршини і обер-старшини був такий самий. Як у старшин, тільки на комірі й рукавах нашивали сердюцький срібний брусок із зигзагом [14, арк. 376 зв.]. Кашкет

форми Сердюцького полку мав синій верх з трьома білими облямівками і з жовтою околицею. Для козаків його виготовляли без дашка, для старшини – з лашком. До парадної форми, крім кашкета, додавалася ще й біла смушкова шапка, на якій разом із зорею кріпився білий волосяний султан завдовжки 20 см. Для старшини по швах зверху шапки нашивали вузький срібний галун. У командира полку замість султана на шапці кріпилися два струсячих пера. Штани шили з крапового сукна. Щоденна форма своїм кроєм нічим не відрізнялася від парадної [14, арк. 433 – 437 зв.].

Перша козацько-стрілецька дивізія – дивізія сірожупанників дістала свою назву від сірого кольору форми (жупан і сірі штани) [7, с. 388]. Її вироблено під час формування дивізії з числа військовополонених українців в Австрії. 27 серпня 1918 р. дивізія прибула до міста Володимира-Волинського і стала до строю Української армії [14, арк. 385]. Знаки розрізнення сірожупанників носили на комірі. Система відзнак Сірожупанної дивізії була досить оригінальною, зокрема використанням як основного елементу рангових відзнак щоденних колосків [15, с. 99]. Автор проекту відзнак – художник Ю. Галицький [4, с. 44]. У козаків це були срібні колоски, у старшини – золоті колоски на комірі, а за ними – вузька жовто-блакитна стрічка. Курінний (підполковник) мав на срібному галуні два золоті колоски, полковник – три. У генерала на золотому галуні були схрещені бунчук і булава.

На кашкеті носили овальну кокарду. Вона мала темно-синє коло з темно-бордовою серединою, на якій містилося зображення золотого тризуба. Сам кашкет був сірого кольору, верх мав згладжену чотирикутну форму. Крім того, були ще шапки з темно-зеленим шликком [6, с. 112].

О. Круковський дослідив виявлені у приватних колекціях відзнаки, що стосуються Сірожупанної дивізії. П'ять відзнак виготовили австрійські майстри на високому технологічному й мистецькому рівні за малюнками відомого художника Ю. Буцманюка. На всіх відзнаках зображена фігура архистратига Михаїла з піднятим угору мечем у правиці. На чотирьох – жовтий лев спинається на скелю, на трьох – тризуб. О. Круковський слушно вважає, що ідея поєднання на відзнаках двох символів України – святого Михаїла та лева – була важливою для українських вояків-наддніпрянців, бо символізувала і утверджувала в них ідею соборності та незалежності українських земель [8, с. 10].

За родом військ знаки розрізнення нашивали на рукаві, вище ліктя: кулеметники – два схрещені кулемети на темно-зеленій тканині; артилеристи – дві схрещені гармати, а під ними бомба; вояки технічного куреня – молот і обеньки. Використання колосків як символу для системи розрізнення військовослужбовців простежуємо і при запровадженні у січні 1919 р. чинів, відзнак та однострою Галицько-українського полку імені Богуна.

На початку березня 1918 р. у таборах військовополонених у Німеччині та Австрії сформовано Першу Українську козачу дивізію, яку за кольором її форми називали ще дивізією синьожупанників. Форма мала суто національно-історичний характер (сині козацькі жупани й широкі штани, шлик на шапці містився спереду, а не позаду) і була непридатною для польових умов.

Визначальним для військового будівництва у зазначений період став наказ Військовій офіції ч. 221 від 16 червня 1918 р., згідно з яким усім військовослужбовцям України повернуто «ті ранги і стани, які вони займали до

більшовицького перевороту». Старшинські погони встановлено повсякденні (наказ Військовій офіції ч. 221 від 16 червня 1918 р.) [15, арк. 41 – 42] і похідні (наказ Військовій офіції ч. 222 від 18 червня 1918 р.) [15, арк. 44]. Одночасно відзнаки посад на петлицях, встановлені наказом Військового міністерства ч. 142 від 1 квітня 1918 р., було скасовано.

У вересні 1918 р. комісія з проектування нових зразків форми видала накази, які доповнювали раніше розроблені зразки одягу для військовиків Української армії. Так, 3 вересня 1918 р. наказ № 554 уточнював погони для старшини піхоти Чорноморського окремого козацького коша. Погон пришивали на основу малинового кольору, наряддя було золоте. Похідний погон для коша виготовляли захисного кольору з малиновим кантом [14, арк. 473].

У листопаді 1918 р. для старшин Генерального штабу введено білий кант на комі польової шинелі, а в генеральній старшини Генерального штабу такий кант мав бути ще й на хлястику і по верхньому краю обшлагів на рукавах [14, арк. 550].

Скрутне економічне становище в країні внесло свої корективи у справу розроблення нової військової форми. Через брак потрібної тканини й неможливість пошиття старшинам шинелі встановленого зразка їм дозволялося носити українську чумарку нарівні з шинелею як одяг, що відповідав давнім козацьким традиціям [14, арк. 542].

Єдиний однострій було запроваджено для всіх курсантів спільних юнацьких (офіцерських) шкіл. Похідний мундир складався з френча, пошитого із захисного сукна старшинського зразка з малиновим кантом, сіро-синіх з малиновим кантом крою напівгаліфе штанів, кашкета з малиновим кантом на наголовку й малинкової околиці. Кокарда

була загального козацького зразка. Погон виготовляли з малинового сукна навколо всього погону нашивали малиновий кант. Похідний брузумент завширшки 15 см виготовляли з чорного сукна і галуном, нашивали на нього малиновий кант завширшки 2 мм. В артилерійських та інженерних школах для погонів використовували не малинове, а червоне сукно. Шинелю ввели середнього піхотного зразка.

Дослідження показує, що на початку творення української армії не були сприятливих умов для відзначення військових формацій прапорами у розумінні Бойових прапорів військових частин. Військові частини, що постали в Україні, спонтанно вживали жовто-блакитний прапор, що скоріше було символом їх національної або державної приналежності, аніж військовим атрибутом.

Найстарший прапор Армії УНР заснований у військовій частині, що розташовувалася у Москві. Він мав темно-червоний колір і зображення запорожця (козака з мушкетом) та козацькі атрибути. Згодом прапор потрапив до України і використовувався 4-м полком січових стрільців, які додали до нього білі стрічки з написом «полк С.С.», а потім Юнацькою спільною школою [2, с. 824].

На розкішно розшитих прапорах Синьої дивізії були зображені св. Покрова (на прапорі Дорошенківського полку), герби України, хрести українського степового типу із козацькими атрибутами – сонцем, місяцем, зорями. Запорозька дивізія мала великий синій прапор із зображенням золотого трикутника, Чорношличний полк – прапор із зразок козацьких полкових хоругв зі сшеним зверху зовнішнім краєм із зображенням черепа та перехрещених кісток, 4-й кавалерійський полк – прапор із зображенням саркиста, архистратига Михаїла [5, с. 20].

В Українській армії практикувалося відзначення військових частин за досягнуті успіхи у виконанні бойових завдань. Окрім оголошення у наказі подяк, частини іноді нагороджували різними відзнаками. Гетьман П. Скоропадський у листопаді 1918 року оголосив 2-му Запорізькому пішому полкові подяку за мужність у захисті кордонів Української держави і разом з тим увів почесну полкову відзнаку [7, 132]. Командирові полку отаманові Болбочану було присвоєно звання полковника.

Дослідження теми символічного означення війська Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського свідчать, що цей процес зумовлений загальними закономірностями та внутрішніми протиріччями еволюції державної і політичної системи, суспільного і культурного життя, а також особливостями динаміки діяльності української армії.

Встановлено, що при розробленні однострою враховано давні традиції українського військового костюма, зокрема козацького. Булава, бунчук і козацький прапор, поряд із назвою воїна – козак, виступають як свідчення успадкування традицій козацтва та символами українського війська.

Система рангових відзнак української армії періоду Української Держави була досить складною і має ряд особливостей. Характерною ознакою систем відзнак є опрацювання власної української термінології.

Аналіз діяльності керівництва українських державних формацій доводить, що воно надавало великого значення створенню нагородної системи та вживало заходів щодо її опрацювання й утвердження. На розвиток системи українських державних військових нагород впливали тогочасні військово-політичні події й обставини, а особливо військове протистояння.

Проте, знаний дослідник української закордонної школи О. Городиський, аналізуючи стан творення військової символіки, і зокрема відзнак, зазначає, що за роки державності не вдалося створити школу військового відзначення [3, с. 4]. Знавець геральдики й фалеристики О. Сокольський також зауважує, що «навіть у час нашої державності не спромоглися впровадити хоча б системи бойових відзначень, а задовольнилися дозволом ношення бойових відзначень, наданих нашим військовикам передше іншими державами» [11, с. 31]. Ряд рішень було спрямовано на запровадження військових прапорів.

Таким чином, у період Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського символіка війська розвинулася від простих елементів до цілком завершеного комплексу. Своє продовження символіка війська Гетьмана Павла Скоропадського знайшла у Збройних силах України. У 2015 році для підрозділу Почесної варті було встановлено форму одягу, що була розроблена і запроваджена у часи існування Української Держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воронін В. Люди, держава, нагороди ... Нагородна система України ХХ – ХХІ століття : виникнення та розвиток в умовах політичних і соціально-економічних трансформацій держави і суспільства : [монографія] / Віктор Воронін. – Харків: Фоліо, 2013. – 320 с.
2. Історія українського війська (1917 – 1995) / упор. Я. Дашкевич. – Львів: Світ, 1996.
3. Городиський О. Військові відзначення / О. Городиський // Вісті [український військовий журнал]. – 1954. – Ч. 9 – 10 (47 – 48).
4. Дубрівний П. Сірожупанники / П. Дубрівний // За державність. – 1964. – 36. 10.
5. Карпов В. Військові прапори України / В. Карпов. – К.: Українська хата, 2007.
6. Карпов В. Однострої Української армії (1917 – 1920) / Віктор Карпов // Військово-історичний альманах. – 2000. – Ч. 1. – 56 с.; іл.
7. Карпов В.В. Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні: дис. ... док. іст. наук: 07.00.01 / В.В.Карпов; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди». – Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди, 2015. – 464 с.
8. Круковський О. Фалеристичні сліди Синьої та Сірої Дивізії // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2001. – Ч. 23.
9. Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських. Львів. Літопис, 2004. 472 с.
10. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). Київ-Філадельфія, 1995. 492 с.
11. Сокольський О. Орден України / О. Сокольський // Вісті комбатанта. – 1976. – Ч. 2.
12. Трембіцький В. Прапори України 1918 року / В. Трембіцький // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 1993. – Ч. 4.
13. Харук А. Крила України: Військово-повітряні сили України, 1917 – 1920 рр. / А. Харук. – К.: Темпора, 2008. – 96 с.: іл.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1077. – Оп. 5. – Спр. 10.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 3.
16. Чмир М. Ідея гетьманської держави у символіці та емблематиці Української держави 1918 р. / М. Чмир // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2002. – Ч. 27.
17. Штик Т. Кораблі української флоти (1917 – 1918 рр.) / Тарас Штик // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч. 2 (3).

